

I. А. Островський,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7444-2560

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.16

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ І РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

I. Ostrovskyi,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic theory and international Economics O. M. Beketov, National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine

INSTITUTIONALISATION OF INNOVATION PROCESSES IN UKRAINE: INTERNATIONAL COMPARISONS AND REGIONAL CONTEXT

Розглянуто особливості інституціоналізації інноваційних процесів в Україні. Визначено структурні деформації української економіки, що ускладнюють впровадження інноваційної діяльності в економіці держави. Зроблено міжнародні порівняння галузевої структури ВВП і частки ВВП щодо витрат на виконання наукових досліджень і розробок. Підкреслено, що ключова проблема інноваційної діяльності — це політичні й економічні інститути українського суспільства, асиметрія економічної влади та господарський порядок, що зростає на її ґрунті. Визначено значення регіональних підсистем у комплексі інноваційного розвитку економіки держави, що набуває особливого сенсу за умов децентралізації. Особливого значення набувають перспективи процесів кластерного розвитку регіонів України. Досліджено еволюцію кластерних утворень з виділенням категорії "інноваційний мультикластер" як міжгалузевої економічної системи, що характеризується спеціалізацією учасників у рамках декількох пріоритетних для території видів економічної діяльності, об'єднаних загальним технологічним ядром.

The innovative component should be decisive in substantiating the strategic scientific and production priorities of the development of the state and its regions. Modern structural problems of Ukraine, in particular, insensitivity to innovative processes, are caused by significant macroeconomic constraints. The most important restrictions are demographic negatives, progressive deindustrialization, high resource-intensiveness of production, increasing debt burden. The most destabilizing role is played by war events in the East.

The key issue of innovation activity is the political and economic institutions of Ukrainian society, the asymmetry of economic power and the prevailing economic order. The benefits of economic power to the rental path of maximizing income are the cost for an innovative way. Thus, the institutionalization of innovation development is a prerequisite for modern structural changes.

The significance of regional subsystems in the complex of innovative development of the state economy is steadily increasing. An example of this is the EU Development Strategy up to 2020. The decision on decentralization of the region's economy is an accelerator of innovation processes. This allows for the coordination of state and territorial interests and providing a comprehensive solution to the problems of the regional reproduction process.

Of particular importance are the perspectives of cluster development processes in the regions of Ukraine. The article proposes the allocation of the category "innovative multicaster". It is a quasi-integrated education, an inter-sectoral economic system with specialization of participants in the types of economic activities that are priorities for a given territory.

There are two types of territorial economic systems with the potential of forming multiclasts.

The strategic directions of realization of the state innovation policy at all levels of social and economic system development are proposed:

— optimization of the sectoral and technological structure of the national economy and ensuring progressive structural changes;

- optimization of the regional structure taking into account the climatic, geographical and national differences, monitoring and evaluation of the possibility of organizing efficient clusters;
- optimization of production process, conducting of selective policy, formation of a stable high-tech corporate framework of the economy.

Ключові слова: інновації, структурні деформації, інноваційна інфраструктура, інноваційний мульти-кластер, регіональна інноваційна підсистема.

Key words: innovations, structural deformations, innovation infrastructure, innovative multicluster, regional innovation subsystem.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інноваційний складник має бути визначальним при обґрунтуванні стратегічних наукових та виробничих пріоритетів розвитку держави та її регіонів. Мистецтво державного управління щодо розрізнення поточних короткострокових і головних довгострокових цілей оцінюють за підсумками інноваційного розвитку, що є підґрунтям соціально-економічного прогресу суспільства. Водночас інноваційні процеси суттєво залежать від інституціонального середовища, що склалося, і від комплексу інституціональних змін, що повинні сприяти впровадженню необхідних інновацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми інституціоналізації сучасних інноваційних процесів на національному і регіональному рівнях знайшли місце в працях багатьох вітчизняних фахівців, зокрема, О. Войтик, В. Гейця, А. Гриценка, Б. Данилишина, В. Дементьєва, В. Вишневського, В. Ковбасюка, Л. Федулової та багатьох інших дослідників [1–6]. Водночас потребують узагальнення і досліджень методологічні особливості та суперечності становлення інститутів інноваційного розвитку за сучасних умов розвитку української економіки та її регіонів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — аналіз особливостей та суперечностей інституціоналізації сучасних інноваційних процесів в Україні на макро- і мезорівнях з урахуванням закордонного досвіду і конкурентних переваг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні структурні проблеми України та її регіонів, зокрема, нечутливість до інноваційних процесів, обумовлені суттєвими макроекономічними обмеженнями, серед яких найважливішими є демографічні негативи, зменшення масштабів економіки країни, прогресуюча деіндустріалізація, висока ресурсомісткість виробництва, зокрема, низька енергоефективність, зростаюче боргове навантаження. Найбільш дестабілізує роль грають воєнні події на Сході держави.

Структурні деформації української промисловості набувають критичних рівнів. Україна зміцнює аграрну спеціалізацію економіки, отримавши у сумі ВВП 2017 р. 17-відсоткову частку сільського госпо-

дарства, лісництва й рибальства поряд з 14 % переробної промисловості. Разом з оптовою та роздрібною торгівлею ці галузі формують майже 31 % ВВП [7]. У країнах ЄС частка сільського господарства, лісництва та рибальства у ВВП є на порядок нижчою, ніж в Україні, тоді як внесок професійної, наукової та технічної діяльності у ВВП майже значно перевищує українські показники.

Технологічна відсталість та консервація низькотехнологічної структури виробництва свідчать про кризу вітчизняної промислової політики. Збереження низьких темпів відновлення промисловості посилюватиме ризики прискорення деіндустріалізації та консервації технологічної неконкурентоспроможності вітчизняного промислового сектору в умовах переходу світової економіки на нові технологічні засади розвитку. Йдеться, зокрема, про промислові стандарти цифрової економіки і нові параметри продуктивності та ресурсної ефективності [8, с. 13].

Як свідчать дані таблиці 1, частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП в Україні дорівнює лише показнику Румунії, поступається частці країн Балтії, помітно менше за східноєвропейських сусідів, понад у 4 рази відстає від середнього показника Євросоюзу. З точки зору динаміки ми спостерігаємо спадну тенденцію з 2014 року. Тобто погіршуються стартові передумови для імовірних інноваційних змін. За близькістю часток державного і підприємницького секторів Україна близька до східноєвропейських сусідів і суттєво відрізняється від середнього показника по ЄС. Але внесок закладів вищої освіти та неприбуткового сектору дуже низький. Треба звернути увагу також на спадну динаміку часток державних коштів, неприбуткового сектору, сектору вищої освіти, коштів іноземних джерел на тлі зростання питомої ваги підприємницького сектору на дві третини протягом п'яти років.

Але ключова проблема інноваційної діяльності — це політичні й економічні інститути українського суспільства,

Таблиця 1. Питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС 28	1,93	1,97	2,01	2,02	2,03	2,04	2,03
Болгарія	0,56	0,53	0,60	0,63	0,79	0,96	0,78
Естонія	1,58	2,31	2,12	1,72	1,45	1,49	1,28
Іспанія	1,35	1,33	1,29	1,27	1,24	1,22	1,19
Латвія	0,61	0,70	0,66	0,61	0,69	0,63	0,44
Литва	0,78	0,90	0,89	0,95	1,03	1,04	0,85
Німеччина	2,71	2,80	2,87	2,82	2,87	2,92	2,94
Польща	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	0,97
Румунія	0,46	0,50	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48
Словаччина	0,62	0,66	0,80	0,82	0,88	1,18	0,79
Словенія	2,06	2,42	2,57	2,58	2,37	2,20	2,00
Угорщина	1,15	1,19	1,26	1,39	1,35	1,36	1,21
Чеська Республіка	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,93	1,68
Україна	0,75	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48

Джерело: [9].

Таблиця 2. Основні чинники конкурентоспроможності інтегрованих утворень на етапах еволюції територіальних економічних систем

Етапи еволюції територіальних економічних систем	Основний чинник конкурентоспроможності інтегрованих утворень
Індустріальні агломерації	Транспортно-логістичні переваги: зниження рівня невизначеності та трансакційних витрат на ґрунті географічної концентрації, швидка реакція на інновації конкурентів
Інноваційні промислові зони	Кадрові та інфраструктурні переваги: зниження рівня невизначеності та трансакційних витрат з використанням формальних інститутів на підставі укладання явних контрактів з учасниками інтегрованого утворення про співробітництво (трансферт технологій)
Територіальні інноваційні мережі	Інформаційні переваги, зниження рівня невизначеності та трансакційних витрат з використанням неформальних інститутів (формування соціального капталу, дифузія управлінських інновацій)
Інноваційні кластери та мультикластери	Інноваційні переваги спільної діяльності мережевих механізмів науково-технічного співробітництва (формування інституціонального середовища інноваційного розвитку, державно-приватне партнерство)

асиметрія економічної влади та господарський порядок, що зростає на її ґрунті. Те, що є умовою максимізації прибутку за рентного шляху — приватна економічна влада, є і головною перешкодою інноваційного розвитку. Вигоди від економічної влади для рентного шляху максимізації доходу є витратами для інноваційного шляху. Проблема зміни ставлення підприємств до інновацій — це перш за все проблема зміни існуючого господарського порядку і його інститутів [4, с. 17]. Таким чином, інституціоналізація інноваційного розвитку є необхідною передумовою сучасних структурних змін.

Значення регіональних підсистем у комплексі інноваційного розвитку економіки держави і увага до неї у світі неухильно зростають. Про це, зокрема, свідчить той факт, що у Стратегії розвитку Євросоюзу на період до 2020 року передбачено, що 60—75 % всіх коштів, спрямованих на реалізацію Стратегії, буде витрачено на заходи, пов'язані з досягненням цілей регіонального розвитку. У такому форматі має відбуватись реформування економіки в Україні.

Вирішення питання про децентралізацію економіки регіонів, їхньої господарської самостійності потребує застосування відтворювального підходу, за допомогою якого регіон розглядається не тільки як підсистема соціально-економічного комплексу країни, але і як самостійний суб'єкт із закінченим циклом відтворення, з особливими формами прояву стадій відтворення і специфічними особливостями проходження соціальних і економічних процесів. Головною перевагою цього підходу є те, що він ґрунтується, з одного боку, на визнанні спільності територіальної економіки з економікою держави, а з другого — на відносній відособленості відтворювального процесу в регіоні, що дає можливість погоджувати державні і територіальні інтереси та забезпечувати комплексне розв'язання всіх проблем регіонального відтворювального процесу.

Управління процесом розширеного відтворення припускає пошук системи таких пропорцій, які забезпечують ефективне використання соціально-економічного і ресурсного потенціалу регіональних соціально-економічних систем, створюють стійку рівновагу й розви-

ток економічної та соціальної підсистем і ведуть до досягнення соціальних цілей розвитку суспільства. Залежно від характеру взаємозв'язку між різними елементами відтворювального процесу виділяють групи пропорцій (загальноекономічні, структуроутворювальні, демографічні, соціально-економічні, економіко-екологічні, інноваційно-технологічні, фінансово-економічні), дослідження яких спрямовано на виявлення комплексності в розвитку економіки регіону, забезпечення єдності внутрішньорегіональних і міжрегіональних матеріально-речових, фінансово-кредитних і трудових процесів розширеного відтворення.

Особливого значення набувають перспективи процесів кластерного розвитку регіонів України, що широко проаналізовано в науковій літературі. Конкурентні переваги інноваційних кластерів є результатом синтезу факторів конкурентоспроможності інтегрованих

утворень, що сформувалися на попередніх етапах їх розвитку. Основні фактори конкурентоспроможності інтегрованих утворень на різних етапах еволюції територіальних економічних систем представлено в таблиці 2.

У рамках уточнення типології кластерів з урахуванням їх впливу на напрями і темпи територіального розвитку представляється доцільним виділення категорії "інноваційний мультикластер", який визначають як квазіінтегроване утворення, тобто міжгалузеву економічну систему, що характеризується спеціалізацією учасників у рамках декількох пріоритетних для території видів економічної діяльності, об'єднаних загальним технологічним ядром.

З погляду цілісності й комплементарності виробничих процесів виділяють два типи територіальних економічних систем, що володіють потенціалом до формування інноваційних кластерів як технологічного ядра розвитку мультикластерів.

До першого типу можна віднести агломерації потенційних кластерів високотехнологічних виробництв, що включають повний спектр суміжних економічних процесів у ключових для регіону видах економічних діяльності, що включають поряд з виробництвом готової продукції раціональне природокористування й відновлення природного середовища.

До другого типу економічних систем відносять конгломерати територіально-виробничих комплексів, сформованих у відповідності з принципами попередніх технологічних укладів, обмежено взаємодіючих у рамках окремих технологічних процесів або виробничих операцій. Подібний підхід дозволив виділити, наприклад, природокористувальний мультикластер.

Мультикластери характеризуються об'єднанням у рамках економічної системи території підприємств, які здійснюють суміжні види економічної діяльності (добувні й переробні) і використовують технології попередніх технологічних етапів поряд з технологічними інноваціями.

Тим самим, мультикластери виконують роль "точок зростання" інституціонального середовища території розміщення, що ініціює дифузію інституціональних інновацій через мережу трансакцій за участю резидентів і нерезидентів кластерного утворення.

Головне завдання інституціональної політики у сфері інновацій у сучасних ринкових умовах в Україні полягає, з одного боку, у тому, щоб поглибити процес системної трансформації економіки й усього суспільства, а з іншого — створити систему інститутів, яка гарантуватиме необоротність здійснених урядом уже сьогодні реформ, суттєве підвищення їх економічної та соціальної ефективності.

На цей час Україна не має чітко структурованої системи інституційного забезпечення змін в економічних системах. Для подолання невідповідності виробничої та інституційної структур суспільства вирішення завдань прискореної диверсифікації структури економіки регіонів треба діяти за двома моделями: перша орієнтована на форсування традиційних промислових виробництв та сфери послуг, що працює для задоволення потреб кінцевих споживачів; друга модель орієнтована на забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств у контексті переходу до постіндустріальної економіки, у якій основний обсяг доданої вартості виробляється за рахунок високої якості людського капіталу, використання інтелектуальних ресурсів. Інституціональні зміни в трансформаційній економіці, головним чином, повинні бути спрямовані на: підвищення частки високотехнологічної продукції в експорті; удосконалення податкових і митних механізмів вилучення природної ренти; розробку заходів щодо реформування природних монополій; підтримку малого й середнього бізнесу; розвиток національної венчурної індустрії.

ВИСНОВКИ

Аналіз інституціональних передумов інноваційного розвитку України та її регіонів дозволяє сформулювати стратегічні напрями реалізації інноваційної політики держави на всіх рівнях розвитку соціально-економічної системи:

— оптимізація галузевої і технологічної структури національної економіки та забезпечення прогресивних структурних зрушень, стимулювання й підтримка попиту на інновації;

— оптимізація регіональної структури з урахуванням природно-кліматичних, географічних і національних відмінностей, проведення моніторингу і оцінки можливості організації ефективних кластерних, зокрема, мультикластерних структур у регіональному розрізі, створення комунікаційного середовища, інформаційної бази даних та підтримуючих інститутів для функціонування регіональних виробничих структур, стимулювання й підтримка конкурентоспроможності галузевої або територіальної організації господарської діяльності з метою сталого розвитку;

— оптимізація процесу виробництва, проведення селективної політики, формування стійкого високотехнологічного корпоративного каркасу економіки, інтеграція науки, освіти, виробництва й ринку, оптимізація співвідношення великого і малого підприємництва у виробництві й ринковому розподілі; виведення з господарського обороту неефективних виробництв; пріоритетний розвиток високотехнологічних виробництв, що формують власні сегменти на світовому ринку.

Література:

1. Войтик О.Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком //

Теорія та практика державного управління. — 2016. — № 1 (52). — С. 1—8.

2. Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. — 2016. — № 1. — С. 7—22.

3. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. / А. А. Гриценко. Економіка і прогнозування. — 2016. — № 2. — С. 9—23.

4. Дементьев В.В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз // В.В. Дементьев, В.П. Вишневський // Економічна теорія. — 2011. — № 3. — С. 5—20.

5. Ковбасюк Ю.В. Нові підходи до формування регіональної політики та регіонального управління. — Актуальні проблеми економіки. — 2014. — № 7 (157). — С. 246—253.

6. Федуллова Л.І. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення / Л.І. Федуллова // Економічна теорія. — 2013. — № 2. — С. 28—45.

7. Валовий внутрішній продукт за 2017 рік // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. — Дата звернення 19.05.2019.

8. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: аналіз. доп. / Я.Б. Базиліук, С.В. Давиденко, Д.Ю. Венцовський та ін. — К.: НІСД, 2017. — 84 с.

9. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017 рік: статистичний збірник. — Київ: Державна служба статистики України, 2018. — 178 с.

References:

1. Vojtyk, O. Ye. (2016), "Institutional provision of state governance of regional development", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (52), pp. 1—8.

2. Heiets, V. M. (2016), "Economy of Ukraine: key problems and prospects", *Ekonomika i prohozuvannia*, vol. 1, pp. 7—22.

3. Hrytsenko, A. A. (2016), "The economy of Ukraine on the path to inclusive development", *Ekonomika i prohozuvannia*, vol. 2, pp. 9—23.

4. Dementiev, V. and Vishnevskiy, V. (2011), "Why Ukraine is not an Innovative State: Institutional Analysis", *Ekonomichna teoriia*, vol. 3, pp. 5—20.

5. Kovbasiuk, Yu. V. (2014), "New approaches to developing regional policies and regional governance", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. № 7 (157), pp. 246—253.

6. Fedulova, L. I. (2013), "Innovative development: evolution of views and problems of modern awareness", *Ekonomichna teoriia*, vol. 2, pp. 28—45.

7. Statistiks Service of Ukraine (2018), "Gross domestic product for 2017", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 19 May 2019).

8. Basyliuk, Ya. Davydenko, S. and Ventskovskiy, D. (2017), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii* [Economic security of Ukraine in conditions of hybrid aggression], NISD, Kyiv, Ukraine, p. 84.

9. Statistiks Service of Ukraine (2018), "Scientific and Innovative Activities of Ukraine, 2017. Statistical Collection", Kyiv, p. 178.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2019 р.